

„JÓT KERESNI, ROSSZAKAT KERÜLNI...”
DANTE ÉLETBÖLCSELETÉRŐL

Hányatott sorsa volt a firenzei költőfejedlemnek. Nem csak száműzték szeretett városából, hanem – ami talán még jobban fájhatott neki, mint hétköznapi embernek – korán elveszítette szerelmét, a mítosszá szublimált Beatricét. Életét politikai kudarcok, a vándorélet keserve, a magára maradt ember szomorúsága kísérte. Ezért is ábrázolják őt szinte mindig ekképpen.

Megedzette az élet Dantét. Kezdeti írásai, költeményei és politikai illetve nyelvészeti tanulmányai után valószínűleg 1300 tájékán vágott bele főműve, az *Isteni színjáték* megírásába, amelyben sűrítve találhatjuk meg életfilozófiáját.¹ A műnek számos rétege van, maga ezekből négyet emel ki a Can Grande della Scalához írt XIII. levelében: a betű szerintit, az allegorikust, a morálist és az anagogikust. Számára a legfontosabb ezek közül mégis a mű morális aspektusa. Erről így ír: „A filozófiának az az ága, mely szerint az egészben és részeiben eligazodunk, a gyakorlati erkölcsstan, avagy etika. Nem az elméletre, hanem a cselekvésre van irányozva az egész mű. Mert ha egyik-másik helyen vagy részletében még az elméleti vonatkozásokról tárgyalunk is, ez nem az elmélet kedvéért van, hanem az erkölcsi cselekvés érdekében.”² Mai kifejezéssel élve ez tulajdonképpen nem más, mint alkalmazott filozófia, amelynek központi gondolata az ókori eszményképhez, a „bölcsség szeretetéhez” való visszatérés és az életút keresése.³ Célja tehát, ahogyan a *Purgatóriumban* mondja: „a jót keresni, rosszakat kerülni...” (XVI. 75.) Rímél ez nagyon az ókor kiváló erkölcsfilozófusa, Szókratész gondolatához, hogy jobb a rosszat elszenvetni, mint elkövetni.

1. Dante útja bűnök és erények között

Dante műveiből, már a főműve előtt születettekből is, egyértelműen rekonstruálni lehet legfontosabb életelveit, azokat, amelyeket előbb, mint firenzei polgár, majd prior, később, mint kitaszított, városából véglegesen száműzött – és tegyük hozzá: esendő, szeretetre, szerelemre áhító közember – fogalmazott meg. Ezekből kitűnik, hogy Dante igazán bölcst és egyúttal bölcsségszerető ember is volt. Ha végignézzük egész életpályáját, a főbb elméleti vagy költészeti témái kifejtése és megfogalmazása közben mindig alkalmat talál rá, hogy kimondja: milyenek korának erkölcsai a *Sein* szintjén és megfogalmazza, milyenek is kell azoknak lenni a *Sollen* értelmében.

1 Lásd erről könyvemet: *Dante életbölcslelete*, Bp., Hungarovox Kiadó, 2008.

2 DANTE Alighieri, *Levelek = Dante Alighieri Összes Művei*, szerk. Kardos Tibor, Bp., Magyar Helikon, 1965, 511.

3 Kelemen János erről így ír: „Dante az *Isteni színjáték* jellegének (genusának) vagy diszciplináris hovatartozásának meghatározásakor nem a költészet és a tudomány, hanem a gyakorlati erkölcsstan és a spekuláció alternatívájában gondolkodik. Művét a gyakorlati erkölcsstan vagy az erkölcsfilozófia körébe sorolja, a cselekvés és nem a spekuláció szolgálatába állítja, még ha elismeri is, hogy számos helyen spekulatív módon tárgyalja a problémákat.” KELEMEN János, *Dante az erkölcsfilozófiáról mint „prima philosophiáról”*, Világosság, 2003/5-6., 22.

Kezdetben, Az új életben minden gondolatának „csak Ámor volt a tárgya”, egy „erősebb isten, aki eljött – mondja – hogy uralkodjék rajtam” a „nemes hölgy” („*donna gentile*”) személyében. „Ámor uralma jó, mert hívének értelmét elvonja minden aljas dologról”, de ugyanakkor „nem jó Ámor uralma, mert híve minél nagyobb hűséggel adózik, annál nehezebb és fájdalmasabb pontokon kell átvergődné”. Megszenvedte tehát a szerelem poklát, purgatóriumát és paradicsomát is. A *Versek*-ben tehát már egyre jobban az önismeret kérdései foglalkoztatják. Olyan „lelki napló” ez, amelyben megjelenik a reménykedő és a csalódott szerelmes, akit például Pietra, a „keményszívű nő ural és dob el”⁴: „...a szerelmi túske/ szívembe tört, és ki nem húzza Ámor/ belényugodtam, viselem örökké,/ akkor is, ha életem tart örökké”. A csalódások ellenére a költő a „tisza erények nyomába” ered, amelyek közé az értelmes életet és a nemes szívet sorolja:

„A bölcs nem is ruhánkról ítél meg,
– azok csak semmiségek –
értelmünk és nemes szívünk tekinti.”

Elítéli az önteltséget, a hiúságot, a fös vénységet, a gáncsoskodást. A béke iránt áhítozik. Az erényről ezt mondja: „célja és igénye:/ az élet, jókedv, lelkes tettrevágys,/ amelyben nincs megállás,/ példás erény, hogy hasson véle másra”. A száműzetés verseiben azonban már megjelenik a keserű hangvétel is: „Menj, hegyvidéki énekem, ereszkedj,/ meglátod tán szülőházam, Firenzét,/ Mely engem kivetett rég,/ híjával szeretetnek, irgalomnak”.

És ezt az eszmeiséget viszi tovább a *Vendégség*-ben. Megérti, hogy az életben sok az útelágazás: „Amiként egyik városból a másikba szükségképpen van egy kitűnő és nyílegyenes út, és egy másik, amely egyre eltávolodik tőle, valamint van sok más út, amely közül az egyik kevésbé távolodik el, a másik kevésbé közelíti meg, így az emberi életben is különféle utak vannak, közülük az egyik a legigazabb, a másik a legcsalékonyabb, vannak továbbá kevésbé csalóka és kevésbé igaz utak is.” Saját életére visszagondolva mondja, hogy „vitorla és kormány nélküli hajó voltam”, mint általában a hétköznapi emberek, akiknek a „legnagyobb része inkább az érzékei, semmint értelme szerint él”. Dante ekkorra már érett gondolkodóvá, egyelőre komoly tudóssá (és persze már ekkor is: kitűnő költővé) lett, aki számára az *okosság* itt már a legfontosabb erény. Mellette kiemeli még a *boldogságot* is, amelynek két formáját különbözteti meg: „Ebben az életben két boldogságban lehet részünk, a két útnak, egy jónak és egy igen jónak megfelelően, amelyek elvezetnek bennünket: az egyik a cselekvő élet, a másik a szemlélődő élet, amely utóbbi a legjobb boldogságra és meglegedésre vezérel el minket”. Itt már a hívő Dante nyilvánul meg, ahogy azt majd a *Paradicsom* énekeiben fogjuk látni. Ehhez a szemlélődő, kontemplatív élethez pedig el kell kerülni a haragvó magatartást, a gőgösséget, a dölyföt, az önteltséget. A „nemeslelkű ember” mértéktartó, erős jellemű, szeretetteljes, udvarias és szavatartó.

4 Akár sokkal később, a 20. században költő- és írótlarsát, Cesare Pavese. Lásd erről monográfiámat: *Cesare Pavese írói világa*, Szeged, 2015. (Tiszatáj könyvek)

A nyelvtudományi kérdésekről írott tanulmányában, a *De vulgari eloquentia*-ban is találhatóak morális jellegű megjegyzések. Száműzetése során egyre jobban látja, hogy „az ember a legállhatatlanabb és legváltozékonyabb élőlény” a világon. Így az erkölcsök és a szokások (akár csak a nyelv) nem lehetnek tartósak. Azt lehetne mondani, hogy „erkölcsi Babel” jellemzi az emberi magatartásformákat. Mégis, normatív módon fogalmazza meg, hogy mi is lenne az igazán hasznos az ember számára: az egészség, a szerelem és az igazi erény, ami utóbbit a *tisztességgel* azonosít. Ennek az erénynek pedig leginkább a kapzsiság (a *cupidigia*) mond ellent.

Az *egyeduralom*-ban éppen ezt a morális elvet teszi vizsgálódása középpontjába, miközben kifejti – olykor ma is aktuálisnak tűnő – politikaelméleti nézeteit. Szerinte a tisztességnak és az igazságosságnak, amellyel az embereken kívül egy állam berendezkedésének is rendelkeznie kell, a legnagyobb ellensége a *cupiditas*, a kapzsi vágy, a mohóság, a hatalom és a pénz utáni sóvárgás. „A megátalkodott kapzsi szenvedély elhomályosítja az értelem világát” – írja és így ez tulajdonképpen az ítélet megrontója, a tudatlanság hordozója. Ezzel szemben viszont fontosnak tartja az *igazságosságot*, amely „mértéket és szabályt” ad az emberi cselekvésnek. Ehhez járul még hozzá szerinte a *szeretet*, amely mindig „az emberek javát keresi”. Ezt a morális elvet átviszi a politikai élet területére és kijelenti, hogy az igazságosság és a szeretet meggyőződése szerint a monarchiában valósulhat meg a legtokéletesebb formában. Majd a *Pokol* első énekében így nem véletlenül éppen a kapzsiságot jelképező *lupa*, nőstényfarkas lesz az egyik fontos allegorikus figura. Dante ebben a meggyőződésében nagyon következetes. Mint ahogy békevágya, mint „legfőbb jó” is egyre erősödik, amely az evilági Egyetemes Birodalom egyik alapvető célkitűzése a „jó élet” követelményével egyetemben. Dante számára egyre fontosabbakká válnak a keresztény morális értékek, mint például a „szent önfeláldozás”, a „hála” vagy a „könyörületesség”. Mindez pedig a vallási hiten alapul, mely számára alapvető erkölcsi igény.

A szeretett városától távol vándorló, száműzött és bujdosó Dante *levelezéséből* egyre inkább a keserűség hangja szól. „Szünet nélkül a saját balszerencséjén töpreng”, lelkiállapota egyre inkább drámaira fordul. Mindvégig reménykedett, hogy Firenze visszafogadja a családjától is elszakított költőt, de mindhiába. Egyre jobban belenyugszik állapotába, szomorúság önti el szívét. Úgy véli, hogy egykori városa, amely valaha a tisztesség egyik fellegrája volt, egyre inkább az igazságtalanság és a jogtalanság hazája lett, amely helyzet – ahogyan a száműzöttek számára kiírt sok megalázó feltétel is – számára elfogadhatatlan. Most már tudja, hogy sorsa végleg megpecsételődött: száműzöttként fog meghalni. Az *Isteni színjáték* elejére, a neve után ezért írja majd oda latinul: „Fiorentini natione, non moribus”, azaz: „Dante Alighieri születésre nézve firenzei, erkölcei tekintve nem az”. Bár a *Paradicsom* kiadására már nem jut ideje, halála előtt mégis sikerül befejeznie költői főművét, a világirodalom egyik legnagyobb alkotását, a „gótikus katedrális”, ahogyan Fülep Lajos nevezte az *Isteni színjátékot*.

2. Az *Isteni színjáték* morális küldetése

Dante főművének, az *Isteni színjáték*nak nagyon erős az erkölcsi töltete. Tulajdonképpen ebben kulminálódik az élettapasztalat, amit a költő előző élete és száműzetése

során felhalmozott. Itt valóban egy bölcs ember próbálja a költészet eszközeivel megfogalmazni az emberi élet célját, az üdvözülést és ezzel összefüggő erkölcsi elveit. Ezeket pedig egységes és *hierarchikus rendszerbe* foglalja.

A mű maga egy rendkívül összetett költői képzeletnek, mondhatnánk *vízió*nak a terméke, amit Dante a társadalmi, politikai és emberi viszonyok megújítása érdekében alkalmazott. Babits Mihály azt írja, hogy „nem volt még mű, mely ennyire az életből nőtt ki s ennyire magát az életet foglalta össze, egy egészen egyéni életet, mindavval, ami ezt az életet alkotta: vagyis mindavval, amit ez a lélek életében látott, hallott, tudott, érzett”.⁵ A morális elvek szisztematizálásában elődei (Arisztotelész, Plótinosz, Macrobius, Iuvenalis, Boëthius, Bonaventura) és kortárs elődei (Aquinói Szent Tamás, Gioacchino da Fiore, Brunetto Latini) és mások (elsősorban az újplatonikusok) segítettek. Az emberi bűnök és erények fokozatait nagy következetességgel rajzolja fel. A száműzött költő, elkeseredettségében, nem kímél senkit és semmit (sem uralkodókat, pápákat vagy politikai intézményeket és az egyházat), amikor morális ítéletet kell hoznia saját társadalmáról, városáról, kortársairól. Merész vélemények, szigorú ítéletek vannak a *poema sacro*-ban. (*Paradicsom*, XXV, 1.). Célja, hogy a pokoltól a purgatóriumon át tartó útja végén, az emberi lélek megtisztulásának szimbolikus útján eljusson Isten látásához (és Beatricéhez) a paradicsomban, az igazi szellemi boldogsághoz, az üdvözüléshez. A túlvilági utazás vándora az *Isteni színjáték* igazi főhőse, akinek már korábbi műveiben is megfogalmazódott erkölcsi koncepciója egy magasabb szintézisbe, költészeti formában jelenik meg a dantei főműben.

3. A *Pokol* morális értékrendje

Az *Isteni színjáték* megírása idején Dante már szembesült kora számos erényével és még több negatívumával, bűnével. *Ecce homo*, mondhatnánk: íme, ilyen az ember. Azt is látja, milyen nagy veszélyeken és megpróbáltatásokon megy át az ember élete során (*Pokol*, I, 22-26.).

„És mint ki tengerről jött, sok veszéllyel,
amint kiért lihegve, visszafordul,
még egyszer vad vízen nézni széllyel:
úgy lelkem, még remegve borzalomtul
végignézett a kiállt úton újra...”

Tudja azt is, milyen szakadék választja el szeretett volt Firenzéjét attól, mely kitaszította őt. A régi és az új szakadása megviseli gondolkodását, de nem bizonytalanítja el értékítéleteit. Mindig a jót keresi, és elítéli a rosszat, a gonoszat. S erre sok példát is talált. Ahogyan Erich Auerbach írja, Dante tulajdonképpen Aquinói Szent Tamás *Summa Theologica*-ja mintájára a *Summa vitae humanae*-t írta meg.⁶

5 BABITS Mihály, *Dante. Bevezetés a Divina Commedia olvasásához*, Bp., 1930, Magyar Szemle Társaság, 69.

6 AUERBACH, Erich, *Studi su Dante*, Milano, 2005, Feltrinelli, 85-86.

Hasonlóan foglal állást Koltay-Kastner Jenő, amikor azt írja, hogy az „emberi élet legnagyobb költeményében” Dante „polgártársai közt zarándokol”. KOLTAY-KASTNER Jenő, *Dante realizmusa*, Új Magyar Szemle, 1921/3., 270.

Kiindulópontja ebben az, hogy a régi erkölcsök megromlottak. A firenzei polgárok pedig:

„Vak népség, (róluk régi közbeszéd ez)
irigy és gőgös, fősvény, kapzsi fajta...”
(*Pokol*, XV, 77-78.)

Ítélezik tehát. Hiányolja városából a *cortesía*, azaz a „bátor szív” és a *valore*, azaz a régi jellem erkölcsi értékeit. Ezzel kapcsolatban igen borúlátó, mert úgy véli, hogy a „*gente nuova*”, a pénz által naggyá lett „új embereket” csak az azonnali haszon és meggazdagodás, a „*subiti guadagni*” érdekli, ami fennhéjázóvá, gőgössé és kíméletlenné teszi őket. Helyük így Dante szerint egyértelműen a pokolban van, mint ahogyan a „törvénytelen pásztornak”, III. Miklós pápának is, akit szerinte szintén a pénz iránti szenvedélye, a kapzsiság mozgat cselekedeteiben. A mű elején megjelenő három vadállat, a kéjvágyat szimbolizáló Párduc, az erőszakot jelképező Oroszlán és a kapzsiságot jelentő Nőstényfarkas éppen az általa talán leginkább elutasított, sőt megvetett emberi tulajdonság megtestesítői. Velük szemben áll az Agár (*Veltro*), amely támadja a bűnt, „Itáliának üdvöt hoz s kegyelmet”. Fő erényei pedig a bölcsesség (*sapienza*), a szeretet (*amore*) és az erény (*virtute*). Az V., de például a XXVI. (az Ulysses-epizódot tartalmazó) énekben (118-120.) is visszatér a könyörület, a részvét és a bölcsesség erkölcsi igényének megfogalmazásához.

„Gondolatok az emberi erőre:
nem születtetek tengni, mint az állat,
hanem tudni és haladni előre!”

A bölcsesség, mint erkölcsi erény nagyrabecsülése miatt választhatta vezetőül éppen Vergiliust, aki számára az emberi mindentudás megtestesítője volt. Ugyanilyen okból, a tudás megszerzésére irányuló törekvése miatt szán jelentős teret Ulysses-nek, aki viszont Herkules oszlopain túlhaladva, a hamis tanácsadók sugalmazásait követve megszegett egy törvényt, egy tilalmat, s ezért került a pokolra.⁷ Ulysses mondja (*Pokol*, XXVI, 97-99.):

„...lelkem szenvedélye:
látni világot, emberek hibáját,
erényüket, s okólni, mennyiféle.”

Egyébként az egész *cantica*-nak megvan a maga pontos erkölcsi rendszere, amely egy bűnökben fokozatosan előrehaladó és elmélyülő morális beosztást követ. A *Pokol* XI. énekében található meg a bűnök Dante-féle osztályozása, amely fő vonalaiban a *Nikomakhoszi etika* elvei mentén halad. E művében Arisztotelész a „lelki rosszasságtól”, a „fegyelmezetlenségtől” és az „állatiasságtól” óv. Danténál ez „mértéktelenség, örvendés a káron és bamba baromság” formáját ölti.

⁷ Az Ulysses-jelenet talán a *Pokol* legtöbbet idézett és egyúttal legkülönbözőbb módon értelmezett része.

Az alvilág rendszerét tehát az elkövetett bűnök és a nekik megfelelő, megérdemelt büntetések szerint adja meg, amely a közönyösök (*i vili, gli ignavi, gli indifferenti*) bűneitől a szerelem bűnösein (*i lussuriosi, i peccatori carnali*), a torkosokon (*i golosi*), a fősvényeken (*gli avari*), a haragosokon (*gli iracondi*) át az eretnekekig tart (*gli eresiarchi*).⁸ S ezután jönnek az erőszakot elkövetők: a gyilkosok (*i violenti, i tiranni, gli omicidi*), az öngyilkosok (*i suicidi*), a káromlók (*i bestemmiatori*), majd ezek után a mindenféle csalók tíz bűgyorban (*i seduttori, gli adulatori, i simoniaci, gli indovini, i barattieri, gli ipocrati* vagy: *gente dipinta, i ladri, i consiglieri fraudolenti, i seminatori di discordie, i falsificatori*), majd következnek négy körben az árulók (*i traditori*): a rokonaikat, a hazájukat, a barátaikat és a jótevőiket elárulók egész sora. Míg végül a Pokol XXXIV. énekében Lucifer szörnyű kínok között marcangolja szét Krisztus és Julius Caesar árulóit: Júdást, Brutust és Cassiust.

A dantei morális építményben tehát a bűnök elkövetésének súlyossága egyúttal a büntetések fokozatos és állandó súlyosbodását vonja maga után. Ez a tudatosan felépített mű a példák egész során mutatja be például a Liszt Ferenc által megzenésített, Gulácsy Lajos által megfestett Paolo és Francesca szerelmi jelenetétől (*Pokol, V.*) egészen Ugolino gróf szörnyű tetteig (*Pokol, XXXIII.*). Dante célja ezzel az lehetett, hogy rádöbbenesse olvasóit az erkölcsileg elítélendő rossz cselekvések elkerülésének szükségességére. A *Pokol* a három cantica közül talán a bűnök képies felidézése miatt is került annyira az utókor figyelmének a középpontjába, és ez vált a legismertebbé közülük.

4. Erkölcsi elvek a *Purgatórium*ban

Ez az a hely a kereszténység s így Dante értékrendjében, ahol fokozatosan megtisztulnak a lelkek és haladnak a pokoltól a mennyei üdvözülés felé. Itt a költő már nincs ítélkező pozícióban, már maga is készül Isten színelátására és megvallja bűneit, a (művészetéhez kapcsolódó) kevélységet és az életének korai szakaszára jellemző érzékiséget. Ahhoz, hogy valaki a kegyelem állapotába kerülhessen, szüksége van erkölcsi felemelkedésre. A vándorló lelkek itt érik el tiszta, szinte tökéletes állapotukat, bár sokukban van még nosztalgia a földi élet iránt (*Casella, Purgatórium, II.*).

Dante azonban itt is megvallja – szereplőin keresztül – erkölcsi elveit. Tovább ostromozza a romlott világ morálját, különösen Firenzéét, „ki ma rima, de büszke hölgy volt annakidején” (*Purgatórium, XI, 113-114.*) s az igazi erkölcsi értéket, a *valore*-t hirdeti, ami nem más, mint „a jót keresni, rosszakat kerülni”. (*Purgatórium, XVI, 75.*) A VI., úgynevezett politikai énekben mindezt kiterjeszti egész Itáliára és így ír (*Purgatórium, VI, 76-78.*):

„Rab Itália, hajh, nyomor tanyája,
kormánytalan hajó vad fürgetegben,
világnak nem úrnője, csak rimája...”

⁸ A Pokol erkölcsi rendszeréről l. BÁN Imre, *Az Isteni színjáték szerkezete* = BÁN Imre, *Dante-tanulmányok*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván és KIRÁLY Erzsébet, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 99-116.

A *Purgatórium* erkölcsi szisztémája már nem a bűnhődés fokozatai szerint, hanem a *vezeklés* szerint épül fel. Az allegorikus beszédmód egyre jobban kezd elhatalmasodni a műben, ahol már nem földi emberek, hanem lelkek (*spiriti*), árnyak (*ombre*) vezekelnek. Ezek a lelkek, árnyak azonban még mindig firenzei polgárok, művészek vagy uralkodók. Tizennyolc énekben veszi sorra a bűnhődés és a megtisztulás stációit és a két földi vándor, Dante és Vergilius csak ezután, az utolsó hat énekben ér el a Földi Paradicsomba. Ebben a *cantica*-ban a bűnök felfelé haladva mindig könnyebbek, a büntetések viszont nem, hiszen a szenvedések erősödnek.

Az erkölcsi elvek rendszere pedig itt már egyértelműen a keresztény morális elvek alapján alakul. Az Előpurgatóriumban vannak a késlekedők, a kiközösítettek (*gli scomunicati*) és a hanyag királyok (például Habsburg Rudolf). Ezután következik a hét főbűn: a kevélyek (*i superbi*, köztük művészek, mint például Cimabue), az irigyek (*gli invidiosi*), a haragvók (*gli odiosi*, mint a szeretet ellensége), a lusták és restek (*gli accidiosi*), a fösvények és pazarlók (*gli avari, i prodighi*), a torkosok, a falánkok (*i golosi*), a bujálkodók (*i lussuriosi*), amely az égi Beatricét látni kívánó Dante képzeletében mint erkölcsi elv már megszűnt létezni. Dante a *Purgatóriumban* már az Erény uralma alatt áll, messze került fiatalkori érzelmi világától, már csak a tudás, az ész hatalma érdekli.

A Földi Paradicsom a *Purgatórium* betetőzése, hiszen ezen keresztül vezet az út a mennyei *Paradicsomba*. Ezt Dante a Biblia bizonyos részei (Genezis, 2. 8-15.) és Ravenna gyönyörű kertjei látása alapján írta le. Ez „kiválasztott hely”: „*luogo eletto a l'umana natura per suo nido*”. Olyan „isteni rét” ez folyók, virágok és fák között, amelynek különös, misztikus és varázslatos hatása van. Ide képzeletben Dante – tele allegorikus célzással – az Egyház csodálatos körmenetét, amely során feltűnik a keresztény erkölcs legtöbbje: elsősorban a Hit, a Remény és a Szeretet és a sarkalatos erények (a *sapienza*, a *justitia*, a *fortitudo* és a *temperantia*). Itt Dante egyedül marad: Vergilius nem kísérheti tovább. A székéren pedig feltűnik maga Beatrice, aki nevén szólítja Dantét és kimondja az egész *Isteni színjáték* elejétől végéig érvényes morális alapelvét (*Purgatórium*, XXX, 107-108.):

»..... egy
mérték legyen: gyalázat és alázat.»

azaz a bűnnek és a bűnhődésnek meg kell felelniük egymásnak. Innentől kezdve pedig Dante művének igen erőteljes a vallásos üzenete. Beatricével üzeni az olvasónak, hogy ne csak, mint írást olvassa valaki e művet, hanem azt szeretné, ha „szívedben hordaná a szómat”. Dante a Földi Paradicsom végére már „új ember” (*rifatto*) lett (*Purgatórium*, XXXIII, 143.), és lelki megtisztulása után halad a paradicsom felé.

5. A valláserkölc kérdései a *Paradicsomban*

A lelki megtisztulás és emelkedettség után Dante ebben a *cantica*-ban már csak *közvetítő* pozícióban van. Ez annyit jelent, hogy az égiek morális ítéleteit közvetíti a földi emberek felé. Itt már nem Arisztotelész etikája, hanem inkább Platón Timaios nevű dialógusának hangulata és érzésvilága jelenik meg, ahol a lelkek felszállnak az ideák világába, a csillagokhoz, majd reinkarnálódnak.

Azonban ebben a – halála után megtalált és kiadott – *cantica*-ban is újból és újból ostromozza egykor szeretett városa, Firenze polgárait. Parasztnak, „*villan*”-nak nevezi őket, akik „bűzlenek” és „csalásra dörzsölik” tenyerüket. A városba özönlőket „*gente nuova*”-nak nevezi, akik Dante szerint a város erkölcsi züllését és romlását okozták. Itt sem kíméli az egyházi személyiségeket, azok pénzügyi visszaéléseit, a „gonosz virág” (a pénz) iránti hódolatukat. (*Paradicsom*, IX, 127.) Ezzel szemben a ferences-rendiek szegénységét és szerénységét tartotta csak morálisan elfogadhatónak. Közben a keresztény valláserkölcst tanait védi és hirdeti egyre szenvedélyesebben. Fontosnak tartotta az „igaz hitet”, az Istennek, „a nagy Akaratnak” való tökéletes megfelelést. Mindig „az Írás szavát” kell figyelni, „Isten végtelen kegyelmét” kell elérni, hiszen csak ez alapján lehet valaki igazán boldog.

Az etikai rend itt megegyezik azoknak a bolygóknak emberre gyakorolt befolyásával, amelynek a jegyében születtek és élnek. A mennyei Birodalom etikai fokozatai felfelé haladva a következők: a Hold a fogadalmukat kényszerből megszegők köre, akiknek lelke tiszta, a Merkúr a serények (*gli operosi*) otthona, a Vénusz a szerelem megfékezőinek (*gli spiriti amanti*) köre, ahol az égi szerelem hívei vannak (itt található Martell Károly is, aki elutasítja a zsarnokságot), a Nap körében a bölcsék élnek (*gli spiriti sapienti*), mint Aquinói Szent Tamás, Albertus Magnus vagy Sigieri de Brabant. Mars a szent harcosok égöve (*i combattenti per la fede*), például Charlemagne, a Jupiter égövében a bölcs kormányzó lelkek, az ítélkezők székhelye (*gli spiriti giusti*), a Szaturnusz az elmélkedők köre (*gli spiriti contemplativi*), ahol a montecassinói bencés rend alapítója, Szent Benedek vagy a Camaldoli-szerzetesrend alapítója, Romualdo lelke lakik. Az állócsillagok egében Dante szinte már szárnyal az *Égi Paradicsom* és Isten felé, ahol majd „éles tiszta szem kell”. Itt látja majd Krisztus csodás diadalm menetét, az angyalok karát és egyre hatalmasabb fénysugár önti el. Újból megfogalmazza a keresztényi erkölccstan alapelveit: a hit, a remény és a szeretet szükségességét.

A remény fogalmánál azonban újból Firenzébe való visszatérése jut eszébe (*Paradicsom*, XXV, 1-12.):

„Ha lesz egykor, hogy mint szívem kívánná,
e Szent Dal, melynek ég és föld munkatársa
s amely több évre tett engem sovánnyá,
legyőzi a zordságot, mely kizárt a
drága karámból, hol báránka voltam
s szunnyadtam a gaz farkasok dacára:
új gyapjam nő majd, melyet sohse hordtam:
új hangot váltok, hogy otthon díszítsem
fejem’ új lombbal, régi templomomban:
mert ott léptem a Hitbe, melyet Isten
számontart, s melyért Péter méltatott,
hogy homlokomra koszorút feszítsen.”

Nem tudjuk, igazán bízott-e abban, hogy Firenzébe hazatérve babérkoszorút tesz-nek a fejére, mint ami költőfejedelmeknek kijár, de nagyon erős – szinte már vallásos – hittel hitte.⁹ Lassan-lassan viszont eljut az „Első Mozgató” vagy a „Kristály ég” egész világot átfogó köpenyébe. Itt látja az angyalok kilenc karát (*il trionfo degli angeli*), amelyek/akik egy tűz körül forognak, ami Isten maga, mint „örök fény”. (*Paradicsom*, XXXIII, 85.) Ebben a körben Dante „csodálatos összhangzást” talál, ami a legtökéletesebb lény, Isten műve. Ezután lassan végcéljához ér az egykori földi vándor: bejut az Empyreumba és a Mennybe. Itt találkozik az üdvözültekkel (*i beati*), s miután Beatrice elfoglalja helyét, Szent Bernát veszi át Dante vezetését. Megmutatja neki a Fényrózsát, majd az utolsó énekben a költő átéli az „Isten látása” (*la visione di Dio*) misztikus élményét. Itt ér véget Dante hosszú és gyötrelmes földi, purgatóriumbeli és égi útja. S ezzel fejeződik be a *Komédia*, amit az utókor nevezett el, méltán, *isteni*-nek.

6. Egy következetes erkölcsi életút

A Dante által bejárt földi és égi életút megmutatja az olvasónak azt, milyen is volt a firenzei költő életfelfogása, morális attitűdje, erkölcsi elv-rendszere. Kérdés most már, hogy változott-e valamit az eszmeiség, amit az évek során elkezdett, vagy rendkívül következetes volt az életútja. Mi ez utóbbi álláspont mellett vagyunk, mert úgy véljük, hogy azok a természetes változások, amelyeken egy ember fiatalkorától érett koráig vezető útján kísérik, Dante esetében nem eredményeztek gyökeres fordulatot erkölcsi magatartásában. Ezért van az, hogy a legkülönbébb témákról írott műveiben található erkölcsi utalások vagy fejtegetések teljes összhangban vannak az *Isteni színjáték* erkölcsi rendszerében lefektetett doktrínájával. Nem véletlenül mondja magáról, hogy „az egyenességet énekeltem meg”. (*De vulgari eloquentia*, 2. II. 8.) Igen, Dante – ahogyan Michele Barbi is állítja – a „becsületesség költője” („poeta della rettitudine”) volt.¹⁰ Következésképpen elutasította a rosszat, a bűnt, a gonoszságot (a gőgöt, a kapzsiságot, a butaságot, az erőszakot stb.) és a számára jót hitte: a keresztényi hitet, a reményt, a szeretetet, a békét, a bölcsességet. Határozott, következetes életelveket vallott kezdetektől fogva. Hitt Istenben, az emberi méltóságban, az erény mindenható erejében, a bűnösök elkárkozásában és megbüntetésében.

Műveinek költői ereje, tudományos témákról írott esszéi tanulságai mellett Dante ezért a következetes erkölcsi magatartásáért is maradhatott hatalmas példa az utókor számára.

9 A *Pásztori versek* első eklogájában például így ír: „Nem jobb-é koszorút későbbben fonni fejemre,/már hazatérve dicsőn, és ottan fedni babérral/hajdan arany fűrtöm, szép Arno-mosta hazámban?” *Dante Alighieri Összes Művei*, id. kiad., 524.

10 BARBI, Michele, *Dante, Vita, opere e fortuna* = DANTE, *Tutte le opere*, Milano, 1993, Sansoni ed, 37.